

SYLWESTER KASPRZAK SVD
Lublin

ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA JAKO PRÓG ROZEZNANIA ZAGROŻEŃ ŚRODOWISKA NATURALNEGO

I. WYJAŚNIENIE, CZYM JEST ŚWIADOMOŚĆ

Już na wstępie podjętego zagadnienia nasuwa się dość zasadne pytanie. Co to jest świadomość ekologiczna? Nie chodzi nam w tym opracowaniu o zajmowanie się poglądami różnych filozofów, którzy reprezentują ogromną ilość stanowisk na temat świadomości i samoświadomości oraz ich rozumienia. Będziemy się jednak starali na początku wytłumaczyć sobie, czym jest świadomość w klasycznym rozumieniu, a następnie odniesiemy to do dziedziny ekologii i ochrony środowiska naturalnego. W naszym pojęciu „świadomość” jawi się raczej jako stan wiedzy na tematy ekologiczne związane z zagrożeniami środowiskowymi. Nie potrzeba na nasz użytek przywoływać wielkich traktatów nauki psychologii, czy filozofów, którzy zajmują się problemem „świadomości”. Konieczne jest jednak przyjęcie pewnego kierunku rozumienia, jaki jest prezentowany przez ogólną wiedzę psychologiczną czy filozoficzną. W tej eksplikacji trzeba nam przyjąć jakiś punkt widzenia.

„Świadomość” według amerykańskiego filozofa J. R. Searle’a jest właściwością przysługującą tylko ludziom, leży u źródła kultury, języka i stosunków międzyludzkich¹. Autor stwierdza, że świadomość jest najważniejszym faktem specyficznym ludzkiego istnienia, podstawą kultury i języka jako układu znaków służących do porozumiewania się. Świadomość i samoświadomość podlegają silnemu oddziaływaniu takich czynników, jak: treści kulturowe,

¹ Z. Z a b o r o w s k i, *Świadomość i samoświadomość człowieka*, Warszawa 1998, s. 33.

normy społeczne, świadomość społecznej odpowiedzialności, struktura ról w społeczności ludzkiej i stosunki społeczne. Kultura zawiera określony system wartości, w ramach których kształtują się świadome myśli, sądy, pragnienia jednostki, postawy i zdolność pozytywnego działania, zarówno jednostki jak i całej społeczności². Dodajmy, że „w umyśle człowieka funkcjonują różnego rodzaju treści poznawcze, emocjonalne i motywacyjne”³. „Nośnikiem kultury i norm społecznych oddziałującym wielorako na świadomość jest wspomniany język, przynależący do danego narodu, albo państwa jako układ znaków pisanych i mówionych. Stanowi on główne narzędzie komunikacji międzyludzkiej, wpływające na proces percepcji, pamięci, myślenia i samooceny”⁴, a także wpływa na kształtowanie ludzkich postaw w wymiarze społecznym.

Jeśli chcemy odpowiedzieć na postawione pytanie bez głębszego zastanowienia, to możemy stwierdzić, że „świadomość” jest przyjęciem przez władze umysłowe człowieka informacji i zaakceptowaniem ich, przyjęciem ich jako własne. W konsekwencji jest to powolny proces utożsamiania się z tym, co przyjęte jako swoje. Być świadomym czegoś, to mieć rozeznanie, choć w minimalnym zakresie dotknąć zmysłem psychicznym, intelektem jakiegoś naglącego problemu albo pewnej treści. W tym wypadku chodzi nam o zagadnienie rozeznania w zagrożeniach ekologicznych środowiska naturalnego. Świadomość to pojęcie o czymś, to częściowe zrozumienie problemu, to noszenie go w sobie, we własnych pokładach psychicznych i duchowych, a także praktyczne podjęcie rozwiązywania postawionego zagadnienia, problemu czy trudności, a nawet splotu problemów. To także wyrabianie w sobie pewnej umiejętności do wyrażania i wypowiedzania własnego poglądu, zarówno pozytywnego, jak i negatywnego widzenia zagadnień. Świadomość w odniesieniu do szerokiego problemu ekologii nazywana jest współcześnie „świadomością ekologiczną”. Rozumiemy ją jako stan umysłu zaangażowanego w analizę sytuacji, to swoistego rodzaju percepcja trwała w człowieku, w podmiocie poznającym, dzięki której człowiek nawet nie znający wagi, czy ciężaru gatunkowego stanu sytuacji zagrożenia ekologicznego, albo innych problemów, utożsamia się z poglądami, które głoszą inni. Można powiedzieć, że świadomość dojrzewa poprzez okoliczności, na przykład stan zagrożenia, wyniki badań opinii publicznej, czytanie na dany temat, interesowanie się aktualnym wypadkiem wydarzeń, śledzenie informacji i badań naukowych na

² Tamże, s. 20.

³ Tamże, s. 21.

⁴ Tamże, s. 20.

dany temat, a także własne przemyślenia z własnych obserwacji świata i ludzi. W tym wypadku chodzi nam o wrażliwość, o zrozumienie, zapoznawanie się z aktualną sytuacją problemów związanych z ochroną środowiska przyrodniczego i ekologicznych powiązań, z zagrożeniem tego środowiska. Jest ich wiele i mogą być rozpatrywane na różnych płaszczyznach.

Świadome myślenie to umiejętność odkrywania sensu, istoty, ukrytego rozumienia, a także w odniesieniu do zagadnień ekologii i ochrony środowiska umiejętne wyciąganie logicznych powiązań między działaniem człowieka na polu produkcyjnym, technologicznym, rozwoju przemysłowego a kondycją, czyli stanem obiektywnym, bo postrzeganym w aspekcie międzynarodowym zasobów bogactw naturalnych i jakości środowiska przyrodniczego w ogóle. Świadomość ludzi w tym wymiarze, szczególnie w obecnych czasach, powinna być wysoka i odpowiedzialna. Zarówno tych, którzy biorą bezpośredni udział w dewastacji krajobrazu, czy wyniszczania zasobów i dóbr naturalnych dla zysku ekonomicznego, jak również tych zewnętrznych biernych obserwatorów ogólnoludzkiej tragedii. Oczywiście tych drugich w ogólnym rozrachunku i wyliczeniu statystycznym jest więcej.

Problemy stanu zanieczyszczenia i dewastacji środowiska przyrodniczego od wielu już lat uznawane są zupełnie słusznie za jedno z najważniejszych tematów badań naukowych nie tylko w Polsce, ale i na całym świecie. W warunkach zanieczyszczenia środowiska dostrzega się nie tylko efekt działania jednego lub wielu starych zakładów przemysłowych, ale bardzo skomplikowany i wielowarstwowy problem życia w hałasie, brudzie, wśród źle kiedyś zaplanowanej, a później zdegradowanej przestrzeni społecznej miast, przy ciągłych dojazdach i zmianie powierzchni terenu⁵. W tym kryje się również niska świadomość ludzi na temat zanieczyszczenia i potrzeby ochrony środowiska. Świadomość jest władzą umysłową człowieka, jest stanem psychicznym, który bazuje na pewnym zasobie i zakresie wiedzy na jakiś interesujący temat. Karol Wojtyła obecny papież Jan Paweł II, w swej książce *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne* odróżnia „wiedzę” od „świadomości”. „Wiedza” – zgodnie z klasyczną tradycją – ma raczej naturę receptywną, rejestruje to, co jest dane. „Świadomość” natomiast jest władzą uwewnętrzniającą to, co dane lub stawiającą opór procesowi psychicznemu uwewnętrzniania, i konstytuującą przez to wewnętrzny świat. „Właśnie dlatego praca filozofa polega zawsze na konfrontowaniu stanu świadomości z obiektywnym

⁵ Zob. *Problemy świadomości ekologicznej: (refleksje metodologiczne związane z badaniami świadomości ekologicznej mieszkańców Górnego Śląska*, red. J. Wódz, Katowice 1990, s. 7. Śląski Instytut Naukowy.

poznaniem, z przedmiotową wiedzą, czyli na porządkowaniu wewnętrznego „świata życia” człowieka, „ludzkiego świata” wedle wymagań prawdy obiektywnej, lub wyrażając to samo inaczej, na użyczeniu przedmiotowej prawdzie – egzystencjalnej obecności we wnętrzu „świata życia” konkretnych ludzi”⁶. Możemy zatem powiedzieć, że uświadamianie sobie czegoś, to przenikanie z zewnątrz, ze świata otaczającego poprzez zmysły i władze umysłowe materiału i – na przykład problemów – do wnętrza, do pokładu intelektualnego człowieka i jego duchowości. Cały ten proces uświadamiania bazuje na odpowiednim poziomie ukształtowania sumienia, czy zgodności ocen subiektywnych kogoś z prawidłami i prawdami obiektywnymi uznawanych przez ogół i daną kulturę. Świadomość zaświadcza o pewnym zasobie wiedzy, jest wyznikiem orientacji o danej dziedzinie. Świadomość to zorientowany stan umysłowy, ukierunkowany na pozytywne działanie w celu rozwiązywania problemów społecznych i ogólnoludzkich. „Niektórzy uczeni i publicyści przejście do etapu racjonalności oraz głębszego rozumienia świata i siebie upatrują w kształtowaniu się świadomości społecznej. Chodzi tu o specjalny rodzaj świadomości, a nie tę, z którą mamy do czynienia na co dzień, w pracy, w relacjach społecznych, czy w stosunkach rodzinnych”⁷.

⁶ Zob. K. W o j t y ł a, *Osoba i czyn oraz inne studia antropologiczne*, Lublin 1994, s. 13. 14.

⁷ Z. Z a b o r o w s k i, dz. cyt., s. 161 i 162. Autor przybliża rozumienie świadomości w trzech odmianach, które reprezentuje Ch. A. Reich. Analizuje typy świadomości, przy czym „świadomość rozumie jako pełny układ wewnętrzny jednostki, który tworzy całą jej percepcję rzeczywistości”. Świadomość I – ukształtowana została – według Reicha – w XIX wieku, w okresie narodzin kapitalizmu. Charakterystyczną cechą świadomości są postawy egoistyczne i rywalizacyjne. Tego rodzaju przyczyn upatruje ona w korupcji, demoralizacji, odejściu od takich cnót jak oszczędność i pracowitość: Świadomość II – przypada na okres Nowego Ładu, zapoczątkowany prezydenturą F. D. Roosevelta. Ukształtowały się wówczas korporacje oraz wiara, że kapitalizm może zostać udoskonolony przez rozum, rozwój nauki i techniki. Świadomość II akcentuje zaufanie do elit, państwa dobrobytu, lansuje konformizm, konsumpcję, status prestiżowy i materialny; Świadomość III zaczęła rodzić się po roku 1960. Wyrosła ona na nastrojach buntu młodzieży, hippisów przeciw społeczeństwu rywalizacyjnemu i konsumpcyjnemu. Odrzucała dobrobyt jako cel życia, sukces jako miernik wartości człowieka. Ich miejsce miały zająć przyjaźń, braterstwo, wolny wybór modelu życia i samorealizacja. A ostatnim aspektem kultury świadomości według Reicha jest „dążenie do odbudowy obrony i pielęgnowania świadomości ludzkiej. Jest to niezwykle ważne, gdyż ma na celu odbudowę świadomości własnej osobowości, innych ludzi, p r z y r o d y i własnego życia. Jest to dążenie, aby człowiek we wszystkim, co robi i czego doświadcza, był bardziej żywy. „Odświeżyć swój umysł oznacza być bardziej świadomym. Tak więc według Reicha, „kluczem do rozumnego życia, do racjonalizacji świata, polityki, ekonomii jest świadomość wyższego rodzaju. łącząca się z autonomią, tożsamością i samorealizacją. Jeśli chodzi o poglądy Reicha, to zostały one oczywiście skrytykowane przez przeciwników, zarzucają mu oni kult narcyzmu, egocentryzmu

Przywołując jeszcze raz poglądy wyżej wspomnianego filozofa J. R. Searle'a, chcemy wskazać na cechy charakterystyczne świadomości, które on podnosi. „Intencjonalność” – polega na tym, że nasze stany umysłowe są skierowane na coś, są o czymś, dotyczą stanów rzeczy i przedmiotów w świecie innych niż my sami; intencjonalność posiadają nasze myśli, emocje i pragnienia.

„Subiektywność” – należy ją rozumieć w ten sposób, że sama jednostka wie, co przeżywa; spostrzega świat z własnego punktu widzenia i dzięki temu nie jest podobna do innych ludzi. Każdy człowiek ma własny obraz swojego świata wewnętrznego, który z zewnątrz postrzega i przetwarza na wewnętrzny obraz⁸.

Searle mówi na koniec o przyczynowym oddziaływaniu myśli, emocji i pragnień na zachowania, czyli zjawiska psychiczne. Są one niematerialne, umysłowe i mogą wpływać na zjawiska fizyczne, które będą się w późniejszej fazie dokonywać. W tym miejscu trzeba z naciskiem podkreślić, że wspomniany stan świadomości, jako pewien poziom intelektualny, jest podłożem do właściwego rozumienia swojej roli człowieka w układach społecznych i w kierunku właściwego rozwoju, jaki ma człowiek realizować, a także wzmocnienia postawy ludzkiej w polityce i ekonomii wraz z dziedziną przemysłową w relacji do zagrożeń ekologicznych dla życia samego człowieka dziś i w przyszłości, który żyje i rozwija się w środowisku przyrodniczym.

Jeśli naszą ludzką świadomość podwyższymy tak dalece, by stała się jakimś konkretnym życiowym nastawieniem, graniczącym z odpowiedzialną postawą czy poglądem, wtedy możemy mówić o tym, że świadomość ludzka konkretnych problemów jest progiem rozeznania na przykład w zagadnieniach środowiskowych i ich rozwiązań w sensie globalnym. Gdy analizujemy uregulowania prawne na temat ochrony środowiska choćby w prawie polskim, to widać, że przepisów prawnych ciągle przybywa, prawo rozwija się, ale gdy przypatrujemy się ogółowi społeczeństwa, to można zaryzykować twierdzenie, że świadomość problemów ekologicznych w porównaniu z inicjatywami na terenie prawa stanowionego względem ochrony środowiska naturalnego jest nieco zapóźniona⁹. Można mówić o świadomości powszechnej, historycznej, istnienia człowieka, trudności gospodarczych w danym państwie, społecznej,

i społecznej obojętności. Powyższe omówienie jest ubogacającym naświetleniem zagadnienia świadomości w rozumieniu świata i siebie.

⁸ Tamże, s. 33.

⁹ Por. T. Ś l i p k o, *Granice życia*, Kraków 1994, s. 27. Autor zajmuje się problemem ekologicznym w świadomości moralnej współczesnego świata.

politycznej, a w końcu o świadomości zagrożeń ekologicznych poszczególnych osób indywidualnie wziętych, ale także rejonów całego globu ziemskiego. Opracowanie takie, jak obecne, ma za cel wskazanie na mechanizmy, czy środki, które mogą wpływać na podnoszenie świadomości społecznej ludzi mieszkańców planety Ziemia w kwestii ekologii i ochrony środowiska przyrodniczego.

Wiadomo, że aby świadomość zagrożenia i potrzeby zorganizowania środków materialnych na ten cel oraz działań proekologicznych podniosła się znacznie, należy bacniejszą uwagę zwrócić w różnych środowiskach ludzkich, również kręgów organizacji międzynarodowych na wagę tych problemów i wprowadzić, gdzie to jest tylko możliwe obowiązkową edukację i formację w zakresie ekologii i ochrony środowiska naturalnego. Taka edukacja powinna się zaczynać na wszystkich poziomach kształcenia dzieci i młodzieży w całym świecie. Świadomość jest określana i definiowana przez słowniki i leksykony filozoficzne. I tak na przykład leksykon Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego określa „świadomość” jako termin pierwotny, nie-definiowalny. Jego sens wyraża powiedzenie, że świadomość – inaczej „przytomność” – jest to poczucie obecności lub zachodzenia czegoś. „Świadomość” może być jasna i mglista, niewyraźna, może coś wystąpić w jej centrum lub na peryferiach jako tło tego, co uświadomione. Porównuje się jej funkcję do światła: świadomość jak światło wydobywa coś z mroku, ujawnia, a zarazem ujawnia się sama jako właśnie zachodząca. Jest to świadomość ujęta w koncepcji przeżywania jej¹⁰. Według amerykańskiego ojca psychologii Williama Jamesa, świadomość jest rozumiana jako *compositum* elementów, które można drogą analizy odkrywać i zyskać w ten sposób wiedzę o psychice człowieka. Świadomość powinna być badana jako całość, nie jako skład elementów. Koncepcja świadomości u Jamesa jest związana bardzo ściśle z koncepcją życia i doświadczenia. Życie jest procesem kosmicznym i wyraża się w różnych formach. Dla Jamesa świadomość jest strumieniem różnorodnych przeżyć: intelektualnych, spostrzeżeniowych, emocjonalnych, wyobraźniowych (wyobraźniowych). Elementem centralnym świadomości jest wola, która ją organizuje i realizuje jej strukturę, to jest jej celowościowy i intencjonalny, selektywny i twórczy charakter¹¹. Można rzec, że świadomość to wyrobiona trwała postawa na obiektywnie uznawanej bazie hierarchii wartości, która

¹⁰ *Leksykon filozofii klasycznej*, Red. J. Herbut, oprac. A. B. Stępień, Lublin 1997, s. 500-501.

¹¹ Zob. Z. R o s i ń s k a, C. M a t u s e w i c z, *Kierunki współczesnej psychologii. Ich geneza i rozwój*, Warszawa 1987, s. 60-61, 63.

pozwała, by dotknąć konkretnej rzeczywistości, dla uchwycenia jej trudnych punktów i zagadnień problematycznych.

Do naszej eksplikacji pojęcia „świadomości” można dokładać różne człony – świadomość moralna i społeczna; świadomość polityczna; świadomość gospodarcza i ekonomiczna; świadomość kulturowa, świadomość międzynarodowa. Wszystkie te określenia odnosimy do bogatej i skomplikowanej tematyki zagrożenia ekologicznego człowieka i środowiska naturalnego.

Inny słownik filozoficzny mówi: że „świadomość, to właściwe każdemu poczucie swego istnienia i działania. Pojęcie „świadomości” ma przede wszystkim znaczenie psychologiczne: świadomość rozwija się wraz z pamięcią i refleksją nad samym sobą. W tym sensie, aby zaistniała świadomość, potrzebne jest przejściowe zaprzestanie aktywności. Świadomość ma oprócz tego znaczenie moralne, które jest tożsame z poczuciem obowiązku. Rousseau powiedział, że „świadomość” jest boskim instynktem”¹². W poniższym przy-

¹² J. D i d e r, *Słownik filozofii*, tłum. na jęz. polski z francuskiego K. Jarosz, Paryż 1984; *Librairie Larousse*, Paryż 1984. Wydawnictwo „Książnica”, Katowice 1992 (polska wersja), s. 338; por. *Słownik pojęć filozoficznych*, red. W. Krajewski, Warszawa 1996, s. 194. Elementy pojęcia świadomości pojawiają się w III wieku n.e. u Platona, który odróżnił naturę duszy od wiedzy, jaką ma ona o własnej naturze oraz u Epikteta mówiącego o wewnętrznej władzy umysłu, poznającej samą siebie i zarazem wszystkie inne rzeczy. Właściwe pojęcie świadomości pojawia się w nowożytności. J. Locke określa świadomość w swych rozważaniach dotyczących rozumu ludzkiego, jako: „postrzeganie tego, co dzieje się we własnym umyśle”. Później przez „świadomość” rozumiano nie tylko bezpośrednią wiedzę o zjawiskach we własnym umyśle (wrażeniach, myślach, emocjach, obrazach), ale i same te zjawiska”. Takie pojęcie świadomości było podstawą XIX-wiecznego programu psychologii opartej na introspekcji (W. Wundt, E. B. Titchener). Programowi temu przeciwstawił się behawioryzm, proponujący sprowadzenie procesów świadomych do zależności pomiędzy bodźcami a reakcjami. Ważnym impulsem dla rozważań o świadomości było powstanie psychoanalizy (Z. Freud, C. G. Jung), podkreślającej obecność nieświadomych motywów w świadomych przeżyciach i działaniach. Na początku XX wieku E. Husserl oparł na pojęciu „świadomości” projekt fenomenologii, czyli na systematycznych badaniach sposobów prezentowania się różnego typu przedmiotów w świadomym doświadczeniu. Według w s p ó ł c z e s n e j p s y c h o l o g i i, szeroko rozumiana świadomość ma pięć składowych elementów: 1. Stan czuwania; 2. Świadome przeżywanie treści; 3. Zorganizowanie tych treści w pole; 4. Zdawanie sobie sprawy z doznawania treści, czyli „samoświadomość”; 5. Świadomą kontrolę zachowania. Wszystkie składowe świadomości są ze sobą ściśle powiązane. We współczesnej nauce o procesach poznawczych (*cognitive science*) podkreśla się, że treści świadome są częścią systemu przetwarzania informacji w ludzkim mózgu. To wyjaśnienie w przegładzie historycznym daje nam obraz właściwego rozumienia świadomości, by zajmować się aspektem, czy ukierunkowaniem poznania ludzkiego na polu świadomości ekologicznej. Świadomość ekologiczna zawiera w swej istocie poczucie odpowiedzialności społecznej za powstające zagrożenia i problemy środowiskowe. Dziś trzeba ją rozumieć jako „świadomość zbiorową”, czyli świadomość zbiorowej odpowiedzialności za losy świata i ludzi.

pisie dość obszernie ukazujemy zagadnienie naukowego wyjaśnienia i rozumienia prawidłowego „świadomości”.

II. OKREŚLENIE ŚWIADOMOŚCI EKOLOGICZNEJ

Wielu autorów, którzy zajmują się *ex professo* zagadnieniami środowiska naturalnego i jego ochroną, problem ekologiczny traktuje bardziej jako problem natury etycznej niż ekonomicznej. Żyjemy na planecie Ziemia w rzeczywistości ekologicznej i nie można już żyć inaczej, ani w filozofii tocząc dysputy, ani w technologii usprawniając produkcję dóbr materialnych, ani w ekonomii obliczając większy zysk, a tym bardziej w stosunkach międzyludzkich. „Bez świadomości ekologicznej nie można już rozwiązać problemów współczesnego świata. Tym samym kończy się pomału „era przemysłowa” a zaczyna się „era ekologiczna”, czy to się podoba czy nie. Żyjemy w świecie i czasach przesytu i granicy wzrostu. Jeżeli mówimy o wchodzeniu w erę kultury ekologicznej, to jednocześnie dotykamy nie tylko zagadnienia nowej świadomości ekologicznej, która ma ciągle wzrastać, ale przede wszystkim otwieramy się na nową „świadomość moralną”¹³, gdyż jej wymogi muszą stać się obowiązujące w ekonomii i polityce, jeśli ludzkość chce przetrwać. Badania świadomości ekologicznej to przede wszystkim badania socjologiczne, uwzględniające wyniki analiz i różne punkty widzenia, zwłaszcza w dzisiejszej nauce, w tym także nauk przyrodniczych i pokrewnych. Właśnie poprzez badania świadomości ekologicznej stwierdzić możemy związki, jakie zachodzą między faktycznie istniejącymi zagrożeniami dla życia człowieka i całej biosfery ekologicznego ładu spowodowanymi różnego typu zanieczyszczeniami środowiska przyrodniczego i poziomem świadomości ekologicznej wziętej globalnie, opiniami, poglądami, zwłaszcza ludzi żyjących na terenach zagrożeń. „Tego typu badania są niezbędne, gdyż pozwalają one nie tylko na diagnozę stanu świadomości ekologicznej, ale są także ważnym czynnikiem projektowania wielu działań społecznych, mających na celu zarówno określonego typu edukację ekologiczną, jak i tworzenie się swoistego

¹³ Zob. J. M a r i a n s k i, „Struktury grzechu” w ocenie społecznego nauczania Kościoła, Płock 1998, s. 114. Autor w rozdziale VI zajmuje się problemami ekologii i ochrony środowiska naturalnego i ludzkiego, tytuł VI rozdziału brzmi: „Problem ochrony środowiska i „ekologii ludzkiej”, s. 113-141.

frontu opinii społecznej, skierowanego przeciw zatrutowaniu środowiska naturalnego”¹⁴.

Ludzie coraz częściej uświadamiają sobie prawo do życia w zdrowym, nieskażonym środowisku naturalnym, są niejednokrotnie wstrząśnięci wypadkami i skutkami lekkomyślności, które przybierają rozmiary nawet katastrof naruszających ład ekologiczny w ekosystemie. Zamiast idei opanowania przyrody wyłania się idea nowej więzi i harmonijnego obcowania z naturą w jej środowisku¹⁵. W dobie współczesności zrodziło się ogromne zainteresowanie problematyką świadomości ekologicznej. Często pojawia się zestawienie dwóch słów w rozmaitych opracowaniach i artykułach – „świadomość ekologiczna”. Nie chodzi tutaj o ochronę środowiska naturalnego, choć i to zagadnienie dziś jest palące i oczekuje na poważne traktowanie na arenie międzynarodowej, czy o walkę z marnotrawstwem energii elektrycznej i cieplnej, i utylizacją odpadów i śmieci w wielkich aglomeracjach miejskich, lecz o potrzebę zmiany myślenia i stylu życia ludzi na ziemi. Świadomość ekologiczna nie stanowi żadnego *novum* w dziejach świata i ludzkości. Prekursorem jej był taoizm, który głosił jedność i dynamiczny charakter zjawisk przyrodniczych i społecznych. W starożytnej Grecji filozofia Heraklita¹⁶ akcentowała zmienność życia w formule życia *panta rei*. Filozofię Spinozy¹⁷ prze-

¹⁴ Zob. *Problemy świadomości ekologicznej*, s. 7.

¹⁵ Zob. J. M a r i a n s k i, *Kościół a współczesne problemy społeczno-moralne, kwestie wybrane*, Lublin 1992, s. 160.

¹⁶ Heraklit (po grecku Herakleitos), filozof grecki (Efez, Azja Mniejsza, ok. 540-480 przed Chr.). Członek rodziny królewskiej. Był filozofem ognia, „twórcy świata i ludzi”. Z jego traktatu *O przyrodzie* dotarły do naszych czasów jedynie fragmenty, spisane jońską prozą. Jest filozofem stawania się, zmiany, wiecznej transformacji wszystkiego (*panta rhei*): zimno zmienia się w ciepło, dzień staje się nocą, to, co żyje, umiera itd. To głębokie uwrażliwienie na zmianę czyni zeń filozofa świata poznawalnego zmysłami w przeciwieństwie do eleatów (Parmenides, Zenon), którzy podkreślali nieruchomość bytu, oraz do platońskiej filozofii „idei”; zob. *Słownik filozofii* (Didier Julia), Paryż 1984, Librairie Larousse (przekł. z jęz. francuskiego K. Jarosz), Katowice 1992, s. 129.

¹⁷ Tamże, s. 323; Baruch de Spinoza, filozof holenderski (Amsterdam, 1632 – Haga, 1677). Syn kupca żydowskiego z Amsterdamu. Otrzymał doskonale wykształcenie. Jego dość swobodna postawa wobec praktyk religijnych sprawiła, iż został wykluczony z synagogi. Mistrzów, którzy wprowadzili go w arkana nauki, znalazł w środowiskach chrześcijańskich; lekarz F. A. Van den Enden uczył go fizyki, geometrii i filozofii kartezjańskiej. Zostałszy zwolennikiem filozofii Kartezjusza, Spinoza udał się do Hagi. Poświęcił swoje życie medytacji, zarabiając na życie i utrzymanie polerowaniem szkieł do mikroskopów. Jego główne dzieło, *Etyka* (ukończone w 1657, a opublikowane w 1677, już po śmierci filozofa, wydanie polskie 1888 i 1954), jest doktryną zbawienia przez poznanie Boga. Etyka jest nie tylko traktatem o Bogu, lecz również traktatem o człowieku, analizującym duszę ludzką, jej efekty i namiętności,

nikała idea panteistyczna, która utożsamiała Boga z naturą. Jeśli chodzi o świadomość ekologiczną, jest ona w swej istocie „świadomością traktującą jednostkę ludzką jako całość psychofizyczną, eksponującą duchowy charakter życia, jego zakotwiczenie dokonuje się w wartościach, które pozwolą na samorealizację i autokreatywność. Tak pojmowana świadomość ma swoje skutki i konsekwencje w dziedzinie społecznej i ekonomicznej. W wielu społeczeństwach szerokie rzesze ludzi młodych i starszych tracą zainteresowanie dla wartości materialnych, czy konsumpcyjnych i zwracają się ku wartościom duchowym. One mają przyczyniać się do ich właściwego rozwoju. Poszukuje się dziś innego, jakiegoś odnowionego, inaczej zorientowanego modelu życia, zbliżonego do natury. Jest on nacechowany prostotą, zdrowym odżywianiem, stosowaniem naturalnych metod leczenia, jest to kierunek, który zakłada przyjaźń między ludźmi. Efektem tych zabiegów jest zrodzenie w duszy ludzkiej pogody ducha¹⁸. Trzeba tu dodać, że natężenie świadomości ekologicznej nie jest jednakowe we wszystkich miejscach i we wszystkich środowiskach ludzkich. Wyraża się ona w wypowiedziach, w tym co się pisze na ten temat, w organizowaniu różnych ruchów społecznych na rzecz ochrony środowiska, czy wręcz w powstawaniu ugrupowań proekologicznych. Świadomość ekologiczna znajduje wyraz zewnętrzny w postaci tworzenia różnego rodzaju, niekiedy potężnych, ruchów społecznych, które reprezentują pogląd, że należy przekształcać struktury społeczne, ekonomiczne i polityczne. Do tych ruchów możemy zaliczyć na przykład „ruch feministyczny”, który głosi inny obraz kobiety, uczestniczącej w życiu społecznym i politycznym, a także ruch, który działa na rzecz obrony ras ludzkich i ich pochodzenia etnicznego oraz ruch obrony praw człowieka. Świadomość ekologiczna nie odcina się od tradycji i dawnej kultury. Wyraża ona bowiem związek z całym kosmosem i z ekosystemem¹⁹. Zatem świadomość ekologiczna to orientacja, to pewnego rodzaju psychologiczny paradygmat, czyli ukierunkowanie na nowy model myślenia, który jest budowany na nowym gruncie i założeniach. Komu zależy na czystej naturze i zdrowym egzystowaniu we wszystkich płaszczyznach życia społecznego, powinien zastanowić się nad problemami ochrony środowiska. Potrzeba dziś, bardziej niż kiedykolwiek podjęcia wszelkich wspólnych

wszystkie elementy egzystencji indywidualnej. Spinoza napisał ponadto *Traktat teologiczno-polityczny* (1670), gdzie zespala swój religijny racjonalizm z politycznym liberalizmem.

¹⁸ Zob. Z. Z a b o r o w s k i, dz. cyt., s. 162, 163.

¹⁹ Tamże, s. 163. Świadomość ekologiczna – czyli nowa świadomość świata – między ludźmi żywo akcentuje swój związek z tradycjami kulturowymi Wschodu, z buddyzmem i taoizmem.

wysiłków ogólnoludzkich i ogólnopństwowych, a także w kręgach kościelnych i religijnych, by szukać dróg wyjścia z kryzysu ekologicznego świata poprzez podnoszenie społecznej, zbiorowej „świadomości” o aktualnych stanach zagrożeń środowiska naturalnego. Tematy środowiskowe są ciągle aktualne, jak samo życie człowieka, dlatego nie wystarczy raz po raz o tym wspominać, ale powinien to być stały punkt polityki państw zorientowanej ku promocji zdrowej kondycji natury, w której rozwija się i egzystuje człowiek. Jaki stan środowiska naturalnego, taka kondycja psychofizyczna człowieka. Trzeba to widzieć we wspólnej zależności, gdyż w obecnej dobie innej drogi nie ma. Zły stan warunków ekologicznych środowiska wskazuje na niezadowolający i niedostateczny stan kondycji moralnej współczesnego świata i ludzi dziś żyjących²⁰. Człowiek naruszył porządek ekologiczny, dlatego również człowiek o obliczu międzynarodowym powinien ten brak ładu uzdrowić przez mądre i odpowiedzialne decyzje. Tym poczynaniom jest pomocne prawo ze swoimi uregulowaniami, zarówno z cywilnymi, administracyjnymi jak i z karnymi, a także zgodnie z prawem gospodarczym, pracy i finansowym. Każde państwo stanowi swoje prawo, dlatego pozostaje to prawo egzekwować z większą pilnością i odpowiedzialnością. Świat współczesny, który opowiada się za bezwzględną skutecznością działania i akceptujący przede wszystkim logikę użyteczności, często niszczy i zuboża bezpowrotnie wszystkie relacje międzyludzkie, rodzinne, sąsiedzkie, braterskie, międzypaństwowe, czego bardzo często podłożem jest kryzys wartości duchowych. Niszczenie środowiska społecznego łączy się dość ściśle z niszczeniem środowiska naturalnego, czy przyrodniczego. Bywa i tak, że środowiska społeczne są osłabiane i niszczone w szybszym tempie niż to drugie²¹. Przyczyn mo-

²⁰ Por. M a r i a n s k i. *Kościół a współczesne problemy*, s. 154; por. T. P r z y b y l s k i, *Świadomość ekologiczna (refleksje przyrodnika)*, w: *Problemy świadomości ekologicznej*, red. J. Wódz, Katowice 1990, s. 25-43. Autor pisze, że zadaniami przyrodnika na dziś są: 1. Wyjaśnianie pojęć podstawowych, powszechne ich używanie; to właśnie środki masowego przekazu spowodowały, że utraciły one swój pierwotny sens; są stosowane niewłaściwie lub nawet błędnie. Chodzi o terminologię związaną z dziedziną ekologii i ochrony środowiska; 2. Przedstawianie poglądu na temat stanu środowiska, sformułowanego z punktu widzenia pojęć „przyrodniczych” oraz „ekologicznych”, z tym wiążą się konsekwencje dla funkcjonowania regionu w szerszej perspektywie; 3. Wskazywanie, że sprzężenie zwrotne: środowisko – człowiek, trzeba i można prezentować również według prawidłowości rządzących ekosystemem; 4. Podkreślanie, że „świadomość ekologiczna” może i powinna być elementem dynamizującym proces zmian stosunku do środowiska; poprzez zrozumienie tego problemu, czy wielu problemów z tym związanych wiedzie droga do zatrzymania degradacji środowiska i przez odpowiednią ochronę środowiska doprowadzenie do poprawy jego stanu ekologicznego, zwł. s. 26.

²¹ Tamże, s. 153; Autor zwraca uwagę na kryzys wartości duchowych, który jest przyczy-

żemy szukać przede wszystkim w tym, że dla normalnego i prawidłowego rozwoju człowieka, zarówno w wymiarze fizycznym jak i duchowym potrzeba przestrzegania właściwej koncepcji antropologicznej, z uwzględnieniem pełni i jakości życia. Katolicka nauka społeczna wychodząc od naczelnej zasady etycznej, której najgłębsza treść wyraża się w obowiązku afirmacji człowieka ze względu na jego godność, dochodzi do formułowania tak zwanej zasady etyki środowiskowej. Na ten temat pisze Henryk Skorowski:

jeśli bowiem każdemu człowiekowi z racji jego człowieczeństwa należy się bezwzględna afirmacja, to w konkretnej rzeczywistości wyrażać się ona będzie poprzez afirmację konkretnych dóbr człowieka, wśród których jednym z podstawowych jest życie. Ponieważ jednym z podstawowych uwarunkowań życia jest środowisko naturalne, istnieje bezwzględna powinność afirmacji tej wartości, jaką jest środowisko. Zatem uszanowanie środowiska naturalnego i jego naturalnego ładu, jest po prostu w świetle tej zasady uszanowaniem człowieka w jego godności. Dopiero na tej płaszczyźnie świat potrafi w pełni odkryć swoją właściwą relację do otoczenia środowiskowego²².

Ekologia jako badanie naukowe jest tylko pewnym aspektem, wycinkiem, i wymiarem działalności ludzkiej, ale bardzo ważnym i szczególnie dzisiaj zyskującym na znaczeniu. Właśnie wymiar ekologiczny życia człowieka należy wkomponować w przeżywanie wartości duchowych. Szczególnie ludzie wierzący w Boga, wyznający praktycznie wartości chrześcijańskie w swoim życiu i stosujący je na co dzień, mają moc przemiany ludzkich serc i głęboko zakorzenionych postaw. Dewastacja środowiska naturalnego i przyrodniczego w rezerwach i parkach narodowych godzi w samego człowieka i w społeczeństwa²³. Dlatego, na ile to możliwe, trzeba podnosić poziom kultury

na dewastacji środowiska naturalnego i ludzkiego.

²² Zob. H. S k o r o w s k i, *Moralność społeczna, Wybrane zagadnienia z etyki społecznej, gospodarczej i politycznej*, Warszawa 1996, s. 241, 242. Autor zajmuje się kryzysem ekologicznym jako problemem moralnym, a także zajmuje się dewastacją środowiska naturalnego jako problemem międzynarodowym; por. Z. W i e r z b i c k i, *Monteskiusz a równowaga ekologiczna*, „Chrześcijańskie w świecie”, 20(1988), nr 11(182), s. 45. Autor wyraża nadzieję, „że poziom ekologicznej świadomości całego społeczeństwa podniesie się tak znacznie, że zacznie swoją postawą społeczną wywierać presję na struktury biurokratyczne w kierunku stopniowego uwzględniania w planach rozwoju postulatów sozoekologicznych”. „Sozologia” to ochrona środowiska.

²³ Zob. J. M a r i a ń s k i, *Problemy ekologiczne w społecznym nauczaniu Kościoła, Humanizm ekologiczny*, red. L. Pawłowski, S. Zięba, Lublin 1992, Vol. 1, s. 51-69, zvl. s. 67.

ludzkich środowisk poprzez uświadamianie ich w kwestii ekologicznej i ochrony środowiska naturalnego.

Wysokość, czy jakość świadomości ludzkiej na jakikolwiek temat uzależniona jest od kultury, od poziomu kultury danego społeczeństwa, a także społeczeństw z osobna wziętych. Istotnie człowiek o prawdziwej kulturze moralnej, świadomy konieczności poddania w sobie pierwiastków irracjonalnych pod panowanie rozumu, owocniej wykorzysta posiadane przez niego uzdolnienia i talenty; świadom swej natury społecznej, która go we wszystkim uzależnia od wspólnoty, łatwiej odda wszystkie swe siły i zdobycze kultury na służbę innym ludzi, narodu, ludzkości²⁴; świadom w końcu swojej zależności od Stwórcy, niezależnie czy jest wierzący czy nie, także zależy od innych ludzi, którzy go otaczają na całym globie ziemskim. Świadomość wzrasta w kulturze i rozwija się na jej elementach składowych; można wtedy mówić o jakimś poziomie zarówno kultury jak i świadomości. Natomiast twórcą kultury moralnej jest każdy człowiek w swym życiu po wszystkie dni; on też jest dla swego dobra, jak i innych ludzi oraz stworzeń, jej użytkownikiem.

Na płaszczyźnie kultury duchowej wyrasta świadomość człowieka, narodu, społeczeństwa i wszystkich społeczeństw świata.

Przejawami kultury duchowej są: kultura intelektu, czyli wiedzy i wykształcenia, a także dyspozycji sumienia, czyli poziom etyczno-moralny danej osoby ludzkiej, moralność, inaczej kultura moralna²⁵. Odnosi się to oczywiście do wielu kultur na świecie, gdyż nie można mówić o jakiejś jednej kulturze wśród ludzi. Można powiedzieć, że kultura osobista człowieka wyrasta na wielu płaszczyznach osobowościowych, a mianowicie na dyspozycji sumienia, które powinno być dobrze uformowane i być wrażliwe na zagadnienia ogólnoludzkie. Jak również na całej intelektualnej sferze bycia człowiekiem. W niej precyzują się przekonania, poglądy, a w konsekwencji postawy życiowe, w niej rodzić powinna się odpowiedzialność za wszelkiego rodzaju działania, aktywność ludzką i za podejmowane decyzje, może w sposób szczególnie te polityczne, gospodarcze, ekonomiczne, prawne i inne.

Kultura umysłowa to przede wszystkim nauki przyrodnicze, matematyczne, biologia, ekologia, ochrona środowiska naturalnego, filozofia w swej bogatej klasyfikacji, których liczne rozgałęzienia przyczyniają się do wszechstronnego doskonalenia i postępu rozumu ludzkiego²⁶. Człowiek jest istotnym twórcą

²⁴ Zob. W. U r b a n o w i c z, *Kultura a doskonałość człowieka*, „Collectanea Theologica”, 31(1960), fasc. I-IV, s. 30.

²⁵ Tamże, s. 19.

²⁶ Tamże, s. 19.

kultury, ale zarówno tej umysłowej jak i moralnej. Dla uzyskania odpowiedniego kształtu, poziomu własnej kultury i zbiorowej na płaszczyźnie umysłowej, etycznej i moralnej człowiek zmuszony jest dokonywać różnego rodzaju wyborów, czasem musi podejmować kompromisy. Nie powinien jednak decydować o sprawach rangi ogólnoludzkiej w pojedynkę, nie za cenę szkody, zapomnienia, fałszu, wyzysku innych, czy wręcz nieliczenia się z innymi użytkownikami tej samej ziemi, jeśli chodzi o niszczenie jej pięknej szaty wyrażającej się w krajobrazie i bogactwie środowiska przyrodniczego. Człowiek, który przez swoje czyny, działania, różnego rodzaju podejmowane strategie dla podporządkowywania sobie innych ludzi w myśleniu i świata naturalnego w decydowaniu dla własnych interesów, musi sobie uświadomić, że ziemia i kosmos nie są jego własnością. Z tego wynika, że tylko taki czyn jest w pełni czynem ludzkim, a kultura z niego zrodzona w pełni humanistyczna, gdzie ów czyn podjęty i dokonany w sferze umysłu i na płaszczyźnie sumienia ludzkiego, z jednej strony jest oceniany jako „wolny”, a z drugiej strony jest „rozumny”²⁷. Takiej kultury szczególnie w polityce i w gospodarce należy się uczyć. Zdobywać ją, osiąść, by być przekonywującym decydemem czy politykiem. Jest rzeczą znamionną, że ani kultura materialna, ani umysłowa nie przyczynia się bezpośrednio do wyrobienia w człowieku dobrej woli do działania pozytywnego i odpowiedzialnego w budowaniu kultury i podnoszenia poziomu życia w rozwoju. Dlatego też podchodząc do budowania świadomości odpowiedzialnej i ceniącej stan ładu ekologicznego musimy szukać właśnie na płaszczyźnie kultury duchowej i moralnej. Jest rzeczą konieczną, by człowiek tworzył w sobie kulturę moralną²⁸, by był stale dobrym człowiekiem, niezależnie od sytuacji w jakiej się znajdzie.

Właśnie na poziomie kultury, i to dziś w aspekcie międzynarodowym trzeba nam podnosić problem świadomości ludzkiej, świadomości istnienia, rozwoju, ale i wskazywania zagrożeń, jakie rodzą się, gdy ten obraz człowieka żyjącego moralnie w polityce zanika, ginie, a pojawia się właściciel świata i reszty ludzkości. Człowiek świadomy swoich moralnych i etycznych zobowiązań względem siebie i innych, to ten, który rozumie, że ma być takim w swym działaniu, jakim jest przez swą naturę, to znaczy, że ma być rozumny, roztropny, zachowuje umiar zarówno w funkcjach mających na względzie zachowanie jednostki i gatunku²⁹. Świadomość ekologiczna musi powstawać

²⁷ Tamże, s. 20.

²⁸ Tamże, s. 25.

²⁹ Tamże, s. 26.

w umysłach i sercach wszystkich mieszkańców ziemi, zarówno tych, którzy decydują na forum międzynarodowym, ale także tych, którzy są zwykłymi, szarymi obywatelami ziemi. Człowiek, który jest świadomy swej natury społecznej, rozumie, że i inni ludzie mają tę samą naturę i w stosunku do nich powinna być zastosowana sprawiedliwość społeczna³⁰. Można by postawić pytania: jakie czynniki, motywy i procesy społeczne przyczyniły się do ukształtowania obecnego postrzegania przez ludzkość swojego miejsca w środowisku naturalnym? Dziś mówi się bardziej o środowisku ludzkim, bo środowisko naturalne zostaje przemieniane i ogołacane z jego naturalnych elementów. Jaki jest obecnie stan świadomości ekologicznej? W odpowiedzi na to pytanie możemy doszukiwać się różnych elementów składających się na bogatą płaszczyznę świadomości ludzkiej³¹. Wśród nich można wyróżnić między innymi: różnice między poszczególnymi środowiskami społecznymi, wyodrębnionymi ze względu na miejsce zamieszkania; czyli świadomość ludzka ze względu na miejsce zamieszkania może mieć wpływ na poziom świadomości ludzi w odniesieniu do spraw ekologii i ochrony środowiska przyrodniczego. Inne elementy, które mają wpływ na świadomość ekologiczną to: wykonywany zawód, wiek osoby, która uświadamia sobie jakiś rodzaj problemów, wykształcenie, a także miejsce zajmowane w procesie podejmowania decyzji. Odpowiedź na postawione pytania nie jest taka oczywista, dlatego postaramy się w poniższych rozważaniach przybliżyć sobie i wskazać, co powoduje wzrost świadomości ludzkiej odnośnie do zagadnień ekologicznych. Należy zauważyć, że termin „świadomość ekologiczna” jest dość popularny, zwłaszcza, że jest używany przez wielu autorów w rozmaitych opracowaniach, również przez publicystów, polityków, a także przez aktywistów społecznych³². Współcześnie wskazując na zagadnienie „świadomości ekologicznej” widzi się ją bardzo często w sensie negatywnym, to znaczy, że w umysłach ludzkich jest ona nikła, słaba, nierzetelna, zaniedbana, na słabym poziomie. Można powiedzieć, że świadomość ekologiczną można dziś traktować jako społeczną ignorancję, zawinioną zarówno przez polityków, decydentów, jak i zwykłych obywateli w wielu krajach świata, nawet bardzo wysoko uprzemysłowionych, nie mówiąc już o krajach niezbyt dobrze rozwiniętych gospodarczo czy politycznie. Można widzieć „świadomość ekologiczną” jak

³⁰ Tamże, s. 26, 27.

³¹ Por. T. B u r g e r, *Uwagi o świadomości ekologicznej*, „Przegląd Powszechny”, 12(1986), s. 374.

³² Zob. tamże, s. 374.

gdyby w dwóch rodzajach. Pierwszy to „postulatywny”³³ – sprowadza się on do idealnego i pożądanego modelu świadomości, który jeśli jest realizowany, może i powinien gwarantować bezkolizyjne współistnienie człowieka w środowisku naturalnym. Przykładami na ten rodzaj pojmowania „świadomości ekologicznej” są poglądy P. Tobera. On pojmuje jej powstawanie jako dalekosiężny proces interioryzacji pewnych wartości ogólnoludzkich, które przechodzą wspomniany proces na trzech poziomach, a mianowicie: 1. na polu poznawczym, gdzie trzeba dostrzec rozpoznanie, znajomość zagadnienia na temat którego chcemy mieć uświadomienie; 2. instytucjonalno-kulturowym – gdyż nie ma jednej światowej kultury, ale jest ich wiele; 3. na płaszczyźnie realizowania przyjętych wartości. Sposób realizowania tych wartości może być różny. Zazwyczaj dokonuje się to w polityce, gospodarce, etyce jeśli takowa jest brana pod uwagę. Jednakże w tym procesie interioryzacji³⁴ potrzebne jest zaangażowanie wielu ludzi z odpowiednim nastawieniem, musi mieć miejsce dobra wola podejmowana na społecznej odpowiedzialności za losy świata, w świetle podejmowanych politycznych i gospodarczych decyzji, które mogą zagrozić bezpieczeństwu człowieka i środowisku naturalnemu. Dla innego autora Z. Hulla „świadomość ekologiczna” to „swoistego rodzaju kształtująca się świadomość społeczna manifestująca się zarówno w myśleniu i przeżyciach poszczególnych ludzi, jak i w funkcjonujących społecznie standardach pojmowania, przeżywania i wartościowania biosfery³⁵. „Świadomość

³³ Tamże, s. 375. Artykuł autora ukazał się 12 lat temu, warto te treści przybliżyć i omówić.

³⁴ Wyjaśnienie pojęcia „Interioryzacja” – według *Słownika wyrazów obcych* (łac. *interior* – dosłownie znajdujący się bliżej środka; To włączenie czegoś do kręgu własnych przeżyć czy rozważań; To ma szczególne znaczenie dla zagadnień proekologicznych i świadomości ekologicznej w znaczeniu obiektywnym i społecznym, zbiorowym. gdzie istnieje potrzeba, by świadomość ekologiczna była podnoszona w szerokich kręgach ludzkich i w społeczeństwach. Interioryzacja dokonuje się na trzech płaszczyznach, jak powiedzieliśmy 1. poznawczo – zagadnienie to musi być przez wszystkich znane, ludzie muszą się zainteresować problemami środowiskowymi, by następnie 2. świadomość ta objęła instytucje, wspólne działania, podejmowane przez państwa decyzje, wspólnie podejmowane konwencje międzynarodowe, uregulowania prawne przemawiające za ochroną środowiska, mają ukazywać wagę egzystencji w zdrowym i bezpiecznym dla życia człowieka i natury środowisku; 3. dokonuje się w kolejnej fazie realizacja wartości humanitarnych, szanujących naturalne środowisko, przez co człowiek może żyć i przetrwać. Podkreślić trzeba potrzebę zastosowania jako instrumentów ochronnych względów etyki i wymogów moralności społecznej.

³⁵ Biosfera: warstwa Ziemi zamieszkała przez żywe organizmy; obejmuje wszystkie gleby (pedosferę), wszystkie wody (hydrosferę) i dolną część atmosfery (troposferę); nie wymaga sztucznych środków do podtrzymania życia; w: Z. P r u s i n k i e w i c z, *Leksykon ekologiczno-gleboznawczy*, Warszawa 1994, s. 29.

ekologiczna” funkcjonuje w dwóch sferach, a mianowicie: w sferze opisowo-technicznej, gdzie wyróżniamy wiedzę ekologiczną (a także dodajmy do tego wyobraźnię ekologiczną, na którą wszystkich ludzi nie stać) i w sferze aksjologiczno-normatywnej³⁶. Pierwsza sfera obejmuje techniczne podejście do problemów ekologicznych, a także bierze pod uwagę stan wiedzy do opisu, do określania problemów i ogólną orientację. Druga sfera dotyczy wartościowania i uregulowań prawnych, w normach i przepisach. Hull wymaga od tych, którzy chcą uchodzić za świadomych zagadnień ekologicznych, znajomości procesów zachodzących w ekosferze i poszczególnych ekosystemach³⁷, umiejętności przewidywania ekologicznych skutków podejmowanych działań, wiedzy i zanieczyszczeniach, zagrożeniach i możliwościach przeciwdziałania im. Oprócz tego potrzeba jako punktu odniesienia biocentrycznie zorientowanego systemu wartości. Minimum obywatelskie dla użytkowników ziemi to wiedza i wyobrażenia, w takim stopniu, jaki jest poziom odpowiedzialności na zajmowanych stanowiskach, czy w zależności od pełnionej funkcji w relacjach i układach społecznych³⁸. Inny rodzaj „świadomości ekologicznej” ukazanej przez Burgera w jego cytowanym artykule to świadomość „opisowa”. Jest ona zespołem informacji i przekonań na temat środowiska naturalnego i warunkami, w których żyje i egzystuje człowiek. Czyli chodzi o jakość życia człowieka w środowisku. Trzeba także pytać o związki „świadomości ekologicznej” z religią, zmieniającymi się prądami filozoficznymi, zasadami ekonomicznymi, systemami technologicznymi i ustrojami politycznymi społeczeństw świata³⁹.

Dopiero jakieś kompleksowe, całościowe ujęcie problemu „świadomości ekologicznej” daje szansę na odpowiednie umieszczenie jej jako części społecznej, czyli ogólnej świadomości istnienia ludzkości w środowisku, zagrożeń ekosystemu, rozwoju gospodarczego i ekonomicznego państw, w pojęciu globalnym w polityce światowej, w umysłach i sumieniach jednostek. Rodzi się pytanie dość oczywiste. Co ma być przedmiotem „świadomości ekologicznej”? Odpowiemy opisowo. Przyrodnicy i lekarze wiedzą bardzo dobrze, że

³⁶ Zob. B u r g e r, *Uwagi o świadomości ekologicznej*, s. 375.

³⁷ Ekosystem (ekosfera) – (biogeocenoza), układ ekologiczny, utworzony przez współzyskające ze sobą organizmy roślinne i zwierzęce (biocenozę) łącznie z ich siedliskiem (biotopem), w którym wszystkie części składowe są ze sobą powiązane licznymi zależnościami, warunkują się wzajemnie i funkcjonują kompleksowo; w: Z. P r u s i n k i e w i c z, *Leksykon ekologiczno-gleboznawczy*, Warszawa 1994, s. 58.

³⁸ Zob. B u r g e r, dz. cyt., s. 375.

³⁹ Tamże, s. 376.

środowisko, w którym egzystuje człowiek, określa jego zdrowie, ogólną kondycję psychiczno-fizyczną, sposoby zachowania się, zdolność do wykonywania pracy w zawodzie i odpoczynek. Pogarszanie się tych warunków środowiska przyrodniczego, z którego bogactwa korzysta człowiek podczas całego swego życia, obiektywnie postrzegając związane jest przede wszystkim z rozwojem przemysłu, ale także z wieloma nieprzemyślanymi sposobami wykorzystywania naturalnych warunków otoczenia i bogactw mineralnych⁴⁰, nie licząc się z całym układem ekologicznego ekosystemu. Obiektywne działania, które powodują regionalne, czy terytorialne zagrożenia, są motywem dla podnoszenia świadomości ekologicznej w materii na przykład niebezpieczeństw i zagrożeń dla środowisk ludzkich, gdzie te spotęgowane zagrożenia ekologiczne występują. Należy uznać, że badania świadomości ekologicznej muszą wychodzić z takiego założenia, że trzeba najpierw poznać przyczyny określonych stanów świadomości, wskazać obszary działań społecznych, w których istnieje możliwość polepszenia warunków życia społecznego poprzez określone działania, które wiążą się bezpośrednio z korzystaniem ze środowiska naturalnego⁴¹.

Właściwie można powiedzieć, że „świadomość ekologiczna” jako istotny przedmiot nosi w sobie cały splot pojęć, a także ogromnie bogatą rzeczywistość społecznych poglądów, opinii, ocen, stanowisk, złożoną i wieloznaczną dziedzinę społecznych wartości i norm, wzorów zachowań, a także różnych powiązań człowieka z otaczającym światem natury i przyrody⁴². Tam, gdzie żyją ludzie, nie ma chyba już do czynienia z czystym środowiskiem naturalnym, owe środowisko dziś jest „środowiskiem przyrodniczym”, przemienionym, często zdegradowanym, żeby nie powiedzieć w każdym przypadku zdewastowanym.

„Świadomość ekologiczna” jest bowiem tą specyficzną częścią ogólnej świadomości zbiorowej, której treść w bardzo wielkim stopniu zależy od tego, do jakiego stopnia własna sprawność i własne zdolności psychofizyczne człowieka pozwalają mu na korzystanie ze środowiska przyrodniczego bez zauważania występującej degradacji poszczególnych jej elementów. „Świadomość ekologiczna” kształtuje się zarówno u dzieci, młodzieży i dorosłych poprzez własne doświadczenia i poprzez znane psychologiczne, indywidualne, społecz-

⁴⁰ Zob. J. W ó d z, *Świadomość ekologiczna mieszkańców Górnego Śląska – postawienie problemu*, w: *Problemy świadomości ekologicznej*, s. 11.

⁴¹ Tamże, s. 12.

⁴² Tamże, s. 13.

ne i socjologiczne sposoby powstawania i kształtowania tej świadomości⁴³. Istnieje pewna prawidłowość, im więcej istnieje zagrożeń na danym miejscu, działających na obniżanie kondycji psychofizycznej mieszkańców, tym więcej jest elementów składających się na bogate treści „świadomości ekologicznej” danej grupy środowiskowej ludzi. Ludzie ci dojrzewają poprzez kształtowanie swoich postaw społecznych i odczuwają potrzebę działań proekologicznych dla ratowania środowiska ludzkiego i przyrodniczego. Reasumując, możemy wskazać, że „świadomość ekologiczna” zawsze jest badaniem konkretnej zbiorowości ludzkiej.

Omawiane zagadnienie świadomości ekologicznej i tego wszystkiego, co składa się na jej treść wewnętrzną, „ma wielkie znaczenie ze względu na swoją specyfikę” i charakter, dla budowania wszystkich programów poprawy sytuacji ekologicznej w rejonach bardzo dotkniętych w tej materii, w różnych regionach świata nie tylko, na Śląsku. Właściwa analiza warunków życia tej zbiorowości jest kluczem do interpretacji poszczególnych elementów treści świadomości ekologicznej⁴⁴.

„Świadomość ekologiczna” winna być narzędziem wdrażania idei zrównoważonego rozwoju czyli „ekorozwoju” i jego programów zmierzających do jego realizacji. Właśnie świadomość ekologiczna może pełnić funkcję narzędzia ekorozwoju wówczas gdy: „a) jest kompleksowo ukształtowana w wymiarze: ekonomicznym, ekologicznym i społecznym, obejmującym także szeroko rozumianą skalę wartości oraz wymiar materialny i duchowy; b) istnieje umiejętność kompleksowej oceny zjawisk według zintegrowanych kryteriów: ekonomicznych, ekologicznych i społecznych, i przyjętej skali wartości, do czego niezbędne jest zinternalizowanie przez daną jednostkę wymienionych treści oraz akceptowanie własnego środowiska życia; c) istnieje umiejętność dokonywania wyborów przy przestrzeganiu zintegrowanych, a nie sektorowych kryteriów. „Świadomość ekologiczna” jest składową świadomości społecznej i obejmuje pewien typ postaw, ocenianych ze względu na stosunek człowieka do szeroko rozumianej przyrody, do otaczającego go środowiska przyrodniczego”⁴⁵.

⁴³ Tamże, s. 19.

⁴⁴ Tamże, s. 22.

⁴⁵ Zob. B. Piontek, F. Piontek, W. Piontek, *Ekorozwój i narzędzia jego realizacji*, Białystok 1997, s. 97.

III. ŚWIADOMOŚĆ EKOLOGICZNA W NAUKACH PRAWNYCH

Przy problemie świadomości ekologicznej bardzo ważna jest analiza prawna. Pozwala bowiem dojść do zagadnienia organizacji życia w wymiarze społecznym, wytwórczości norm obowiązujących w danym państwie, legalności lub jej braku w działaniach podejmowanych przez ludzi, które niszczą środowisko, a także prawnych konsekwencji degradacji środowiska⁴⁶. Spróbujemy wykazać, jaka jest „świadomość ekologiczna” w dziedzinie prawa świeckiego, które w różnych swoich dziedzinach dokonuje regulacji zagadnień ekologicznych i ochrony środowiska. Ta świadomość istnieje we wszelkich rodzajach przepisów prawnych na ten temat, zarówno prawa polskiego, jak i prawa w innych krajach na całym świecie. Może być rozumiane i używane w dwóch znaczeniach: szerszym – jako całokształt uznawanych idei i poglądów oraz poznanych zasad kształtowania stosunku – „społeczeństwo i przyroda”; w węższym – bardziej praktycznym znaczeniu – świadomość ekologiczna, gdzie jest ujmowana w jakimś zakresie wiedzy, poglądów i wyobrażeń o środowisku przyrodniczym, jego antropogennym obciążeniu, stopniu wyeksploatowania, jego zagrożenia i ochrony, a także o sposobach i instrumentach sterowania użytkowaniem i ochroną środowiska. W obydwu wyżej ukazanych ujęciach istotne jest, że świadomość ekologiczna jest definiowana przede wszystkim jako stan wiedzy i stanowisk naukowych o określonych relacjach i zjawiskach. Powinna ona stać się narzędziem wdrażania ekorozwoju, lecz najpierw trzeba ukształtować ją poznawczo i egzystencjalnie⁴⁷. Na to kształtowanie świadomości ekologicznej mają wpływ w dużej mierze również nauki prawnicze z rozbudowanym aparatem przepisów prawnych na temat ochrony środowiska naturalnego. Trzeba przyznać, że mamy ich sporo.

Oznacza to, że każda jednostka powinna zinternalizować treści zawarte w działaniu proekologicznych, zwłaszcza w wyważonym rozwoju, który przez wielu autorów jest nazywany „zrównoważonym rozwojem”. Współczesny człowiek musi lepiej zrozumieć wzajemne relacje pomiędzy terminami „być” i „mieć”. Zasada „być i mieć” stanowi istotną treść pojęcia ekorozwoju. Jego celem jest poprawa jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń, co nie jest możliwe bez zachowania równowagi przyrodniczej. Egzystencjalne rozumienie „świadomości ekologicznej” znajduje również uzasadnienie w określeniu świadomości społecznej przedstawionej przez W. Markiewicza. Według

⁴⁶ Zob. W ó d z, *Świadomość ekologiczna mieszkańców*, s. 15.

⁴⁷ Zob. B. P i o n t e k, F. P i o n t e k, W. P i o n t e k, *Ekorozwój i narzędzia*, s. 97.

niego, „świadomość społeczna” – której składową jest właśnie „świadomość ekologiczna” – oznacza całościowość, czy zespół idei, wartości, postaw, poglądów, przekonań i opinii wspólnych dla całych grup społecznych⁴⁸. Mamy tu na myśli grupy narodowe, klasowe, religijne, zawodowe i ruchy proekologiczne. Mówiąc o świadomości ekologicznej w prawie, czyli w nauce prawa, w teorii prawa, jak również w przepisach prawa, czyli w konkretnych uregulowaniach jako odpowiednich instrumentach oddziaływania poprzez prawo na jednostki zamieszkujące dane państwo, uznajemy za słuszne to, że dotykając prawa odnosimy się do wykonawcy przepisów prawnych, czyli państwa, które jest odpowiedzialne ogólnie za dziedziny zagadnień ekologicznych. Z tym się wiąże rozpoznanie zagrożenia środowiskowego, jak również powołania monitoringu dla badań atmosfery, a także egzekucja przestępstw i kar przewidzianych przez prawo o środowisku i ochronie środowiska przyrodniczego. Rodzi się potrzeba, by dostrzec rolę państwa w wykonywaniu i stosowaniu prawa przez odpowiednie instytucje państwowe w interesującej nas dziedzinie.

Państwo na zasadzie pomocniczości w ogólnym rozumieniu wykonuje jedynie te funkcje, których nie może wykonać jednostka samodzielnie lub w grupie społecznej. Twórcy koncepcji umowy społecznej – praw człowieka – nie odrzucali państwa, widzieli w nim instrument ochrony praw jednostki, a nie zagrożenie dla tych praw. Za istotę państwa według Thomasa Hobbesa uznawano solidaryzm społeczny⁴⁹. O ile wyższa świadomość podmiotów stanowiących i stosujących prawo ma istotne znaczenie dla skuteczności prawa oraz prawidłowego funkcjonowania organów odpowiedzialnych za ochronę środowiska, o tyle świadomość pozostałych obywateli danego państwa i jednostek organizacyjnych przynależnych do tej grupy podmiotów może być podniesiona, co przyczyni się do większej skuteczności prawa w odpowiedzialności za stan środowiska⁵⁰. Świadomość ekologiczna winna być narzędziem wdrażania wspomnianej wyżej idei „zrównoważonego rozwoju”, który możemy nazywać także „ekorozwojem” i jego programów realizacyjnych. Należałoby stworzyć mechanizmy umożliwiające pełnienie tych funkcji⁵¹.

⁴⁸ Tamże, s. 98.

⁴⁹ Zob. J. M e n k e s, *Prawo do środowiska jako prawo człowieka*, w: *Ekologia i Prawo, Materiały sesji naukowej Lublin, 7-8 czerwca 1997*, Lublin 1999, s. 25.

⁵⁰ Zob. Cz. M a r t y s z, S. N i t e c k i, *Świadomość ekologiczna w naukach prawnych*, w: *Problemy świadomości ekologicznej*, s. 52.

⁵¹ B. P i o n t e k, F. P i o n t e k, W. P i o n t e k, *Ekorozwój i narzędzia jego realizacji*, s. 99.

Wydaje się dość oczywiste, że funkcjonujące rozwiązanie systemowe: gospodarcze, prawne z ogromną ilością norm, finansowo-podatkowe, przeciwstawianie racji stanu dobru wspólnemu, a także „prawa” stanowione bezpośrednio lub pośrednio kształtują świadomość społeczną, a w tym świadomość ekologiczną, w szczególności zaś kryterialnie określają dokonywane przez człowieka wybory. To właśnie one w wielu wypadkach decydują o rozbieżności między wiedzą, czyli uświadomieniem sobie celów, a zagrożeniami jakie mogą zrodzić się w stosunku do dokonywanych wyborów. Jeśli chcemy mówić o współczesnej rzeczywistości dostrzegamy niedobór w gospodarce i w sferze społecznej, który jest efektem funkcjonowania określonych mechanizmów i przyjętych celów działania – maksymalizacja zysków za wszelką cenę, hegemonia nad innymi⁵². Zagadnienia związane z ochroną i kształtowaniem środowiska naturalnego regulowane są normami przynależnymi do różnych gałęzi prawa. Jednak po uchwaleniu ustawy o ochronie i kształtowaniu środowiska zaczęła powstawać nowa gałąź prawa, a mianowicie prawa ochrony środowiska. Problematyka ochrony środowiska naturalnego regulowana jest wieloma normami, które przynależą do różnych dziedzin prawa, w tym w największym wymiarze do prawa administracyjnego, ale są także normy cywilistyczne, karnistyczne czy finansowe⁵³. Wygodniej jest mówić, że mamy cały zespół norm regulujących problemy ochrony środowiska, ale trudniej jest egzekwować przepisy prawne w sytuacjach jego naruszenia w dziedzinie ochrony środowiska.

Pod pojęciem świadomości rozumie się zdolność zdawania sobie sprawy w kategoriach pojęciowych z tego, co jest przedmiotem postrzegania i dostrzegania. Natomiast świadomość prawna stanowi jedną z form czy jeden z rodzajów świadomości społecznej i kształtuje się w ścisłej zależności od tych innych form świadomości. Właśnie ta świadomość stanowi jeden z podstawowych czynników kształtujących proces tworzenia prawa, jak i jeden z głównych warunków jego skuteczności, stąd można mówić o jego ścisłym związku z zagadnieniami współczesnej socjologii prawa.

Oddziaływanie świadomości prawnej przejawia się zarówno w procesie tworzenia, stosowania norm prawnych przez organy państwowe, jak i w procesie przestrzegania prawa przez obywateli danego państwa⁵⁴. Opierając się na przytoczonych pojęciach ekologii, świadomości oraz świadomości prawnej,

⁵² Tamże, s. 99.

⁵³ M a r t y s z, N i t e c k i, dz. cyt., s. 49, 50.

⁵⁴ Tamże, s. 50.

można przystąpić do próby wyznaczenia zakresu znaczeniowego pojęcia świadomości ekologicznej na gruncie nauk prawnych. Świadomość ekologiczna jest to zdolność zdawania sobie sprawy ze stosunków zachodzących między organizmami i ich zespołami, a żywym i martwym środowiskiem, rozpatrywanym z punktu widzenia norm prawnych. Innymi słowy, możemy ująć tę definicję następująco: świadomość ekologiczna to zdawanie sobie sprawy z wpływu ogółu rozwiązań prawnych na środowisko, przez które ustawa o ochronie i kształtowaniu środowiska rozumie ogół elementów przyrodniczych – w szczególności powierzchnię Ziemi łącznie z litosferą, glebą ogólnie; kopaliny, wody, powietrze atmosferyczne, świat roślinny i zwierzęcy, a także krajobraz – które znajdują się zarówno w stanie naturalnym, jak też są przekształcone w wyniku działalności człowieka.

Trzeba jeszcze powiedzieć, że w „ramach świadomości prawnej badane są zagadnienia związane ze społecznymi konsekwencjami ustanowionych norm prawnych i ich wpływem na postępowanie ludzi, na kształtowanie się ocen i postaw wobec prawa, z warunkami skuteczności prawa, wpływem prawa na inne normy postępowania”⁵⁵.

Na podsumowanie naszych rozważań należy stwierdzić, że stopień świadomości ekologicznej staje się niejako fundamentem i odgrywa bardzo istotną rolę jako duch prawa w długofalowym stanowieniu przepisów prawa i norm prawnych dotyczących środowiska i jego chronienia; a więc gdy organ państwowy na podstawie obowiązującej normy prawnej ustanawia normę indywidualną i gdy czyni to w sposób przewidziany przez prawo do zinterpretowania danej sytuacji. Taka właśnie jest rola prawa i jego postanowień.

ECOLOGICAL AWARENESS AS A THRESHOLD FOR DISCERNING THREATS TO THE NATURAL ENVIRONMENT

S u m m a r y

The topic is well under the process of being absorbed by various societies. It may not be a totally new question, as regards our responsibility for the threat to the ecological environment, yet it addresses the three most important subjects of the said responsibility in a very unambiguous way. We may mention here 1) a conscious responsibility of the subjects making law (the Sejm, Government); 2) an ecological awareness in law in relation to the subject

⁵⁵ Tamże, s. 51.

making use of that law, i.e. the state administration; 3) the third subject is the addressees of law and its regulations within criminal, administrative, financial, labour and civil law, a law that is related to the environment, that is to all those who may potentially collide with decisions of law.

The paper explains the ecological awareness as threshold of discerning the threats to the natural environment. It is quite a topical theme, for in many publications too little is said about the theoretical part of ecology and protection of the environment. The paper is divided into three paragraphs. The first one presents quite an exhaustive explanation as to what the "awareness" in the philosophical and psychological sense is, as regards the lives of people. Awareness comes here as a mental state which is carried on through the internalization of the known contents and accepting them as one's own. The second paragraph seeks to put two terms into one whole, for its is termed as an "ecological awareness". This putting together of the two terms sheds light on the importance and necessity to address the topic under discussion, for the environment must be protected. And it will be protected, when our awareness is satisfactory. From the practical point of view it is well known that ecological education has been neglected. People have not been made aware of the fact that our environment has been weakened in its landscape values and the ecosystem. Therefore one may appeal to lawyers, to the people of the good will, those who make law, to execute the law concerning in its regulations and norms the protection of the environment. The third paragraph points to the ecological awareness in law, that is in the field which with its legal regulations challenges people to responsibility for the protection of the environment, addressed to those who receive the established law. We refer here to various authors and theorists which help us in defining and explaining the stated problem, i.e. to what extent the ecological awareness influences good law, its proper execution and penal reception by those who disregard and trespass it. Our considerations take up the long-term discussion on the level of "ecological awareness" both in those who decide in state administration and those responsible for legal regulations directed to the citizens of a given country. The paper seeks to make attempts at enhancing ecological awareness at all the levels of living among people.

Translated by Jan Kłos